

УДК 338.439.02(477)

В. П. Залізнюк,
к. е. н., докторант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ДОСЯГНУТОГО РІВНЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

V. Zalizniuk,
Candidate of Economic Sciences, Ph.D. student of Taurian National University named after V.I. Vernadsky

CRITERIAS FOR ESTIMATING THE EFFICIENCY OF THE FOOD SECURITY OF THE COUNTRY

Необхідність підтримки рівня продовольчої безпеки на оптимальному рівні вимагає кількісної та якісної оцінки цієї категорії, уточнення певних показників, з метою розгляду її в динаміці та порівнянні. Показники оцінки продовольчої безпеки використовуються і в загальносвітовій практиці, і в практиці окремих держав, і навіть окремих регіонів.

Для оцінки стану і меж продовольчої безпеки цих рівнів більш прийнятні методичні підходи, основу яких складає принцип достатнього та збалансованого харчування, що враховує фізіологічні норми й індикатори, що включають різний спектр характеристик та критеріїв, що становлять модель національної продовольчої безпеки. Визначено критерії оцінки досягнутого рівня продовольчої безпеки країни та завдання, що містяться в них: ступінь задоволення фізіологічних потреб у компонентах і енергетичному змісті харчового раціону; відповідність обмеженням за наявністю в продуктах шкідливих для здоров'я речовин; рівень фізичної та економічної доступності продовольства; ступінь залежності продовольчого постачання країни і ресурсного забезпечення агропромислового комплексу від імпортних поставок; розміри стратегічних і оперативних продовольчих запасів відповідно до нормативних потреб.

Огляд наукової літератури за методологією оцінки рівня продовольчої безпеки показує, що при характеристиці оціночних показників використовуються як загальні, так і специфічні підходи. Однак загальним висновком по відношенню до них є те, що продовольча безпека розглядається і в світовому масштабі, і в кожній окремій країні за двома напрямками: стосовно території та до кожної окремої людини.

The need to maintain the level of food security at the optimum level requires quantitative and qualitative assessment of this category, clarification of certain indicators, in order to consider it in dynamics and comparison. Indicators for assessing food security are used both in global practice and in the practice of individual states, as well as individual regions.

To assess the state and limits of food security of these levels, more appropriate methodological approaches based on the principle of adequate and balanced nutrition taking into account physiological norms and indicators, which include a different spectrum of characteristics and criteria that constitute the national food security model. The criteria for assessing the achievement of the level of food security of the country and the tasks contained in them are determined: the degree of satisfaction of physiological needs in the components and energy content of the food ration; compliance with restrictions on the presence of substances harmful to health in products; the level of physical and economic availability of food; degree of dependence of food supply of the country and resource supply of the agro-industrial complex on import deliveries; the size of strategic and operational food stocks in accordance with regulatory requirements.

An overview of scientific literature on the methodology for assessing food security shows that when describing the estimates, both general and specific approaches are used. However, the general conclusion with regard to them is that food security is considered both globally and in each individual country in two directions: in relation to the territory and to each individual.

Ключові слова: продовольча безпека, індикатори, доступність продуктів, достатність споживання, продовольча незалежність.

Key words: food safety, indicators, sufficient level of consumption, food independence.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В економічній науці вимір стану, виявлення ризиків та загроз продовольчої безпеки, як правило, здійснюється на основі універсальних й спеціальних мето-

логічних прийомів і методик, за допомогою особливих критеріїв, індикаторів та порогових значень.

Під критеріями продовольчої безпеки маються на увазі ознаки, які використовуються як засіб оцінки

якості економічного об'єкта, що дозволяють судити про стан справ у сфері забезпечення населення продуктами харчування. Виділяють глобальні та локальні критерії, критерії оптимальності. Критерій оптимальності визнається найкращим з можливих. На основі локальних формуються глобальні критерії.

У свою чергу індикатори — це економічні показники, що відображають доступні спостереженню та вимірюванню характеристики досліджуваного об'єкта. Вони показують основні напрями розвитку економічних процесів. Індикатор — ключовий економічний показник продовольчої безпеки. Індикатор відображає характеристики продовольчої безпеки з точки зору поточного стану, зміни, динаміки. Індикатор продовольчої безпеки виступає як орієнтовний економічний показник, вимірник, що дозволяє з певним ступенем точності передбачити, в якому напрямку слід очікувати розвиток економічних процесів. Можна виділити макро- та мікро-економічні індикатори продовольчої безпеки.

Індикатори найважливіші орієнтири продовольчої безпеки, особливо важливі для проведення загальної економічної політики й оцінки її результатів. На відміну від одновимірних показників індикатори мають векторний характер, що дозволяє використовувати їх в цілях визначення меж стійкого функціонування та розвитку аграрного сектору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Визначення критеріїв оцінки досягнутого рівня продовольчої безпеки країни завжди були в центрі уваги вітчизняних вчених І.І. Лукінов, С.О. Ревенко, П.Т. Саблук, С.В. Щербина та інших науковців. Однак можна стверджувати, що це питання вимагає додаткових наукових досліджень, що і зумовило вибір теми наукової статті.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення критеріїв оцінки досягнутого рівня продовольчої безпеки країни та завдань, що містяться в них.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Продовольча безпека має дві рівнозначні складові — продовольча безпека країни та продовольча безпека кожної людини окремо. Щодо рівня індивідуальної продовольчої безпеки в світовій практиці використовуються стандарти нормального харчування. Вони визначаються національними і міжнародними спеціалізованими установами, в тому числі Всесвітньою організацією здоров'я (ВОЗ) і ФАО. Після Другої світової війни стандарти щоденного раціону неодноразово переглядалися в бік зниження споживання продуктів харчування, а також їх диференціації залежно від віку, статі, виду діяльності та навколишнього середовища. Згідно з даними ВОЗ, цей показник дорівнює 2700 ккал на добу. До категорії голодуючих відноситься населення, яке споживає 1520 ккал, на межі голоду та недоїдання 2150 ккал на добу. Однак норми ВОЗ і ФАО не можна вважати доскональними для розрахунків для кожної країни. Необхідно враховувати кліматичні умови проживання населення, його антропологічні характеристики та інші фактори.

Міжнародними організаціями проводиться постійне спостереження за станом продовольчої безпеки окремої людини за окремими країнами, яке дозволяє вживати превентивних заходів, а в разі надзвичайних ситуацій використовувати систему заходів надання продовольчої допомоги постраждалому населенню. При подібному спостереженні використовується ряд критеріїв:

— енергетичний критерій (при фізіологічній нормі добової калорійності харчування середньостатистичної людини (3000 ккал/людину на добу) виділяють три рівня життєдіяльності, пов'язаних із споживанням енергії: оптимальний (2500—3500 ккал/ людину на добу); недостатній (1500—2500 ккал/ людину на добу); критичний <1500 ккал/ людину на добу);

— компонентний критерій кількість корисних речовин та вітамінів, які людина спожила за добу;

— критерій безпеки харчування частка виробленої продукції з вмістом компонентів більше гранично допустимої концентрації, що зменшує кількість продукції, придатної для споживання, і збільшує небезпеку "шкідливих" наслідків для здоров'я.

За цими критеріями можна розрахувати коефіцієнт достатності споживання продовольства та коефіцієнт критичної достатності. У першому випадку він визначається як відношення фактичного споживання продовольства до оптимального (або нормативного рівня), у другому до мінімально допустимого рівня.

Як зазначають І.І. Лукінов та П.Т. Саблук, "...щоб визначити критерії продовольчої безпеки в країні слід ввести державну систему норм харчування, яка б регламентувала основні нормативні рівні споживання населення: раціональний (нормативний), який використовується для соціально-економічних розрахунків, і мінімально необхідний для гарантованого забезпечення населення в надзвичайних ситуаціях [1].

Для оцінки рівня продовольчої безпеки в світовому масштабі використовується спеціальна методична база, розроблена Комітетом з надання міжнародної продовольчої безпеки ФАО, яка передбачає стратегічні й тактичні підходи до вирішення продовольчої проблеми на глобальному рівні. Вона базується на 7 основних показниках.

Один з них, найбільш поширений у світовій практиці, є відношення світових запасів зерна до його споживання населенням планети. Безпечним вважається рівень запасів, відповідних 60 дням світового споживання зерна, або приблизно 17% від усього обсягу його споживання. Наступні п'ять показників дають оцінку стану зернових запасів для основних її країн-експортерів та країн-імпортерів. Для країн-експортерів оцінюються ставлення пропозиції зерна п'яти головних експортерів (Аргентина, Австралія, Канада, ЄС, США) до необхідної кількості та частка перехідних запасів до загального споживання в цих країнах загальний та диференційований за видами: пшениця (Аргентина, Австралія, Канада, ЄС, США), кормове зерно (Аргентина, Австралія, Канада, ЄС, США) і рис (Китай, Пакистан, Таїланд, США, В'єтнам); країн-імпортерів зміни у виробництві зерна (Китай, Індія і країни СНД), зміни у виробництві зерна в країнах, що розвиваються за винятком Китаю та Індії. Останнім показником ФАО для оцінки глобальної про-

довольчої безпеки є середньорічні експортні ціни на пшеницю, кукурудзу та рис.

На думку С.О. Ревенко, "механізм забезпечення продовольчої незалежності система організаційно-економічних та правових заходів з попередження економічних загроз продовольчій безпеці, які включають: моніторинг економіки для виявлення і прогнозування внутрішніх та зовнішніх загроз; створення нормативно-правової бази безпеки аграрної сфери; кредитування і підтримка державою національного виробника і його конкурентоспроможності; надійний захист здоров'я споживача та харчових продуктів; збалансованість продовольчих продуктів для різних вікових та професійних груп населення" [2].

Для оцінки стану і меж продовольчої безпеки цих рівнів більш прийнятні методичні підходи, основу яких складає принцип достатнього та збалансованого харчування, що враховує фізіологічні норми й індикатори, що включають різний спектр характеристик та критеріїв, що становлять модель національної продовольчої безпеки. Вважаємо критеріями оцінки досягнутого рівня продовольчої безпеки країни наступне:

- 1) ступінь задоволення фізіологічних потреб в компонентах і енергетичному змісті харчового раціону;
- 2) відповідність обмеженням за наявністю в продуктах шкідливих для здоров'я речовин;
- 3) рівень фізичної та економічної доступності продовольства;
- 4) ступінь залежності продовольчого постачання країни і ресурсного забезпечення агропромислового комплексу від імпорتنних поставок;
- 5) розміри стратегічних і оперативних продовольчих запасів відповідно до нормативних потреб.

Нижче розглянемо більш детально кожен критерій та завдання, що містяться в них.

Критерій 1. Ступінь задоволення фізіологічних потреб в компонентах і енергетичному змісті харчового раціону.

Виходячи з основ раціонального харчування, специфіки завдань соціально орієнтованої ринкової економіки, оцінку продовольчого забезпечення слід проводити на основі принципів, найважливіші з яких наступні:

1. Визначення переліку продуктів, які найбільш вірогідно відображають структуру харчування населення, що відповідає наступним умовам:
  - в раціоні харчування продукти повинні мати найвищий рейтинг і при цьому не бути взаємозамінними;
  - кількість продуктів повинна бути мінімальною, забезпечуючи при цьому на 80 % і більше потребу в калоріях і основних харчових речовинах;
  - по кожному з обраних продуктів повинні бути достовірні статистичні дані про виробництво й споживання.

2. Оцінка рівня самозабезпечення продовольством при заданих (наявних) умовах, що характеризується виробництвом (споживанням) в розрахунку на душу населення за кожним видом товарів.

3. Енергетична оцінка раціону і його забезпеченість певною кількістю харчових речовин.

Показники повинні однозначно характеризувати продовольчу безпеку; достатньо просто враховувати

(наявність статистичних даних) і вимірювати. Такими показниками можуть бути індекси енергетичної та харчової цінності споживаних продуктів харчування, що характеризують їх частку щодо фізіологічних норм.

Критерій 2. Відповідність харчового раціону обмеженням за змістом у продуктах шкідливих для здоров'я речовин.

Продукти харчування — акумулятори токсичних речовин на всіх стадіях: отримання сировини (вирощування) — переробка — зберігання — реалізація. В продукції джерелами токсичних речовин можуть бути ґрунт, мінеральні та органічні добрива, аерозолі атмосферні та вода.

Для оцінки застосовуються дві групи даних: кількість продукції, забрудненої радіонуклідами за регіонами, і ступінь забрудненості земель хімічними (токсичними) речовинами за регіонами.

Критерій 3. Рівень фізичної та економічної доступності продовольства для різних категорій населення передбачає як наявність продовольчих ресурсів, так і достатність коштів на раціональне харчування.

При цьому фізична доступність продовольства характеризується співвідношенням його наявності в торговельній мережі та на продовольчих ринках з необхідною кількістю і асортиментом продуктів харчування, а також співвідношенням обсягу і структури їх поставок спецспоживачів за нормативами, а економічна доступність продовольства визначається можливістю (при сформованому рівні цін і доходів) придбання різними групами населення продовольчих товарів в нормативному розмірі на продовольчому ринку, а також надходженням в сферу споживання, минаючи ринкові канали, з особистих підсобних та фермерських господарств.

Забезпечення фізичної та економічної доступності можливо при створенні необхідних економічних умов, що гарантують доступність продовольства відповідно до медичних норм всім соціальним групам населення.

Критерій 4. Ступінь залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення агропромислового комплексу від імпорتنних поставок.

Параметрами незалежності країни від імпорتنних поставок життєво важливих продуктів харчування є їх низька питома вага в споживанні.

Зворотне значення мають показники частки продукції вітчизняного виробництва в забезпеченні тваринництва кормами, а рослинницьких галузей — технікою, мінеральними добривами, гербіцидами та іншими ресурсами.

Генеральна Асамблея ООН схвалила Міжнародні зобов'язання щодо забезпечення продовольчої безпеки в світі, згідно з якими рекомендований, верхній рівень, безпеки становить 16 % продукції, що імпортується в загальному обсязі споживанні. Критичною межею продовольчої безпеки щодо імпорту продовольства слід визнати рівень 40—50 %, оскільки припинення поставок по імпорту призведе до різкого подорожчання продуктів і зниження їх споживання. Перша Всесвітня продовольча конференція (1974 р.) прийняла комплексну програму середньострокових та довгострокових заходів щодо нормалізації продовольчого положення на міжнародному та національному рівнях.

У досягненні високого рівня самозабезпечення продовольством і продовольчої безпеки найважливіше значення має захист вітчизняного виробника сільськогосподарської продукції та розробка її механізмів.

Для оцінки безпеки власного виробництва правомірно використовувати коефіцієнт конкурентності, який розраховується як відношення ринкової вартості відповідних видів імпортованого продовольства до величини витрат на виробництво аналогічних видів продовольства та сільськогосподарської продукції місцевих підприємств й господарств. Граничне значення конкурентності має передбачати для вітчизняного виробництва певний рівень рентабельності (можливо, мінімальний 5—20 %). Це означає, що вартість імпортованих товарів не повинна перевищувати витрати на виробництво аналогічної вітчизняної продукції більш ніж на 5—20 %, тобто граничне значення коефіцієнта конкурентності має становити не більше 0,75.

Коефіцієнт номінальної захищеності (відношення внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію з урахуванням дотацій до світових цін) дозволяє прогнозувати рівень цін на імпортовані продукти харчування. При обґрунтуванні структури імпорту, керуючись комплексною оцінкою соціально-економічних наслідків, важливо змістити акценти з закупівель готових продуктів на ввезення сировини для їх виробництва всередині країни.

Критерій 5. Розміри стратегічних й оперативних продовольчих запасів повинні відповідати нормативній потребі в них.

Достатність оперативних регіональних (обласних) обсягів продовольчих ресурсів визначається ступенем забезпечення споживання населенням життєво важливих продуктів харчування в розмірі споживчого кошика та стабільністю цін їх реалізації у випадках неврожаю або інших причин зниження рівня пропозиції продовольчих товарів й сировини для їх виробництва. Достатність обсягів стратегічних резервів держави визначається можливістю постачання населення в розмірі споживчого кошика в разі екстремальних умов продовольчого забезпечення.

С.В. Щербина наголошує на тому, що "...для підвищення рівня гарантування продовольчої безпеки України суб'єктам державного управління конче необхідно проводити заходи з підвищення платоспроможності населення та забезпечення доступності продуктів харчування в кількості, якості та асортименті, що необхідні для здорового фізичного й соціального розвитку кожної людини" [3].

Гарантією продовольчої безпеки країни є: фізична та економічна доступність продовольства для різних категорій населення, а також ступінь задоволення фізіологічних потреб в енергетичному змісті харчового раціону і компонентах, що визначають структуру і якість харчування. Продовольство повинно відповідати вимогам безпеки за наявністю в продуктах радіоактивних або інших шкідливих для здоров'я речовин.

ВИСНОВКИ

Необхідність підтримки рівня продовольчої безпеки на оптимальному рівні вимагає кількісної та якісної оцінки цієї категорії, уточнення певних показників, з

метою розгляду її в динаміці та порівнянні. Показники оцінки продовольчої безпеки використовуються і в загальносвітовій практиці, і в практиці окремих держав, і навіть окремих регіонів. Огляд наукової літератури за методологією оцінки рівня продовольчої безпеки показує, що при характеристиці оціночних показників використовуються як загальні, так і специфічні підходи. Однак загальним висновком по відношенню до них є те, що продовольча безпека розглядається і в світовому масштабі, і в кожній окремій країні за двома напрямками: стосовно території та до кожної окремої людини.

Література:

1. Лукінов І.І. Про стратегію трансформування АПК та забезпечення продовольчої безпеки України / І.І. Лукінов, П.Т. Саблук // Економіка України. — 2000. — № 9. — С. 62—81.
2. Ревенко С.О. Методологічні підходи до оцінки рівня загроз продовольчій безпеці / С.О. Ревенко // Агроінком. — 2013. — № 10—12. — С. 61—64.
3. Щербина С.В. Методологічні аспекти аналізу індикаторів продовольчої безпеки України / С.В. Щербина // Статистика України. — 2014. — № 3. — С. 61—68.

References:

1. Lukinov, I. I. and Sabluk, P. T. (2000), "About the strategy of transforming the agroindustrial complex and ensuring the food security of Ukraine", *Economy of Ukraine*, vol. 9, pp. 62—81.
2. Revenko, S.O. (2013), "Methodological approaches to assessing the level of food security threats", *Agroinkom*, vol. 10—12, pp. 61—64.
3. Scherbyna, S. V. (2014), "Methodological aspects of the analysis of food safety indicators of Ukraine", *Statistics of Ukraine*, vol. 3, pp. 61—68.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2018 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових
видань України з ЕКОНОМІКИ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73